

Studije

Izvorni članak UDK 19 Kant

Željko Loparić, Campinas (Brazil)

Kantova filozofska metoda (II)*

1. Početak analize temeljnog problema transcendentalne filozofije

Malo bi komentatora zanijekalo da je Kant u rješavanju temeljnog problema transcendentalne filozofije – problema mogućnosti sintetičkih sudova *a priori* – rabio metodu analize i sinteze. Ipak, postoje mnoga neslaganja glede naravi koraka što ih je on zbiljski poduzeo. Ovdje ću izložiti niz specifičnih hipoteza o zbiljskim Kantovim pokretima. Dodatan i ne beznačajan interes ove vrste istraživanja je u tome što unosi sustavan red u različite i bjelodano nepovezane dijelove transcendentalne doktrine i razjašnjuje strukturu argumenata što ih je izveo Kant.

On je sam izjavio da je u *Kritici čistog uma* započeo metodom sinteze i da je u *Prolegomena* slijedio način analize (P, A 38–9). Mi ćemo, ipak, biti promišljeni da ne uzmemmo ovu bilješku previše doslovno. Neki su važni aspekti inicijalne problemske situacije analize manje izričiti u *Prolegomena* nego u prvoj *Kritici*. Tako, primjerice, prva knjiga ne tvrdi posve jasno da se temeljni problem transcendentalne logike u svojoj općoj formi isto tako tiče sintetičkih sudova *a posteriori*¹. Prva *Kritika* ne ostavlja mesta dvojbji o tome. Ona grijesi, redom, čestim miješanjem analitičkih sa sintetičkim postupcima.

Problem mogućnosti sintetičkih sudova *a priori* nije problem dokazivanja suda nego problem pronalaženja *a priori* uvjeta koji bi osigurali da ti sudovi budu mogući, tj. da oni mogu biti istiniti ili lažni u domeni pojavnosti. Budući da je započeo metodom analize i sinteze, Kant je morao započeti pretpostavkom da je problem rješiv. To znači, u predočenom slučaju, da je morao prepostaviti da barem neki sintetički sudovi *a priori* nisu samo mogući nego i pozitivno istiniti u domeni objekata danih u osjetilnom zrenju, ili, drugačije rečeno, da su ozbiljeni empirijski istiniti uvjeti nekih sintetičkih sudova.

Točnije, to je otvarajući pokret djela *Prolegomena*, kako ga sam Kant objašnjava. Da bismo riješili temeljni problem mogućnosti sintetičkih sudova *a priori* u skladu s analitičkom metodom, moramo, veli Kant, pret-

* Ovaj je članak nastavak na moj rad »Kantova filozofska metoda«, dolje naveden kao KPM (1).

¹ Vidi KPM (1), *4.

postaviti (*voraussetzen*) »da je takva spoznaja proizvedena čistim umom zbiljska (*wirklich*)« (P, A 46). Pod zbiljnošću se dijela spoznaje podmijeva da istina sudova koji to izražavaju može biti pokazana *in concreto* (*ibid.*). Drukčije rečeno, spoznaja iskazana u суду jest zbiljska ako je taj sud istina objekata danih u našem zrenju.

Sudovi su što ih Kant prepostavlja istinitim u ovom smislu oni čisto matematički baš kao i neki sudovi prirodne znanosti, primjerice, načelo održanja supstancije i načelo uzročnosti. (P, *15). Kažem, neki sudovi prirodne znanosti jer je Kant razmatrao samo takve sudove koji se mogu uzeti kao istiniti izvan razumne dvojbe o objektima što nam se pojavljuju. Budući da ni jedan sud o, primjerice, temeljnim silama, ne može biti pozitivno istinit u tome smislu, Kant nikada ne spominje Newtonov drugi zakon niti njegov inverzni kvadratni zakon sile gravitacije kao dane na početnim točkama analize.

Kantov je izbor početne točke za analizu izazvao mnoga nerazumijevanja. Komentatori su uzastopno željeli u njoj vidjeti Kantovu nekritičku privrženost Euklidu i Newtonu. Takva su gledišta, međutim, posve neopravdana. Kant je doista vjerovao da su sudovi čiste matematike i fizike što ih je prepostavio kao zbiljske ili apodiktički sigurni ili da barem stoje u kompletnom skladu s iskustvom, a u svakom su slučaju neprijeporni (*unbestritten*, P, A 39; usp. P, A 41, 46–7, 124; B 20, 189). Ipak, u ovom kontekstu, ti sudovi nisu uzeti kao sigurne premise na kojima bi se trebala utemeljiti neka druga spoznaja, nego samo kao početna točka heurističkog postupka usmjerena na pronaalaženje *a priori* uvjeta mogućnosti, tj. istine i lažnosti, svih sintetičkih sudova (baš kao i njihove dokazivosti iz ovog načela mogućnosti) (Prol., A 40). Ono čemu se on nadao bilo je stvaranje prednosti činjenicom da postoje neki sudovi čija se istinitost može prepostavno dokazati *in concreto* – okolnost kojom će potraga za uvjetima njihove istinitosti ili lažnosti biti izvedena mnogo lakše: »To će olakšati naš posao u velikoj mjeri jer se ovdje opća razmatranja ne primjenjuju na činjenice, nego čak započinju od njih dok u sintetičkom postupku one moraju biti striktno izvučene *in abstracto* iz pojmove« (Prol., A 47, istaknuo aukt.). Ta je ista strategija dotjerana u prvoj *Kritici* gdje se kaže da kritičko istraživanje mjeri sposobnost spoznaje nečega *a priori pomoći njegovih vlastitih fakta*².

S Kantove je metodološke točke gledišta sretan slučaj (*Es trifft sich aber gluecklicher Weise...*, Prol., A 39) da postoje neprijeporno objektivno istiniti sudovi. Kada to ne bi bilo slučaj, te kada bismo unatoč tome htjeli rabiti metodu analize u rješavanju temeljnog problema transcendentalne filozofije, opet bismo morali započeti tako da uzmemo neki sintetički sud *kao da (als ob)* su oni istiniti da bismo pokušali iznaci nužne i dovoljne uvjete te prepostavke. U svim bitnim aspektima naš bi postupak u takvom slučaju bio isti kao i onaj što ga je zbiljski slijedio Kant. Zasigurno bismo morali na samom početku razmotriti načine na koje se sintetički sudovi odnose spram objekata i ovdje bi on bez dvojbe bio nestrpljiv da proučava pitanje kako matematički sudovi polučuju objektivno značenje.

Daleko od toga da bi prikrivalo dogmatsku privrženost, Kantovo proučavanje objektivnih uvjeta istine sintetičkih sudova *a priori* zaista poopće skeptički napad na metafiziku. Umjesto dvojbe jesu li sudovi o takvom i takvom predmetu (primjerice, sudovi Newtonove fizike) istiniti ili lažni, kantijanski skeptik želi znati što znači tvrdnja da su sudovi što imaju

sigurnu logičku formu istiniti i odredljivi. Promjena što ju je Kant izveo jest u okretu od dvojenja ili nijekanja – što su činili tradicionalni skeptici – k sustavnom pomnom istraživanju same mogućnosti da cijele klase sudova budu istinite i poznate kao takve. Čineći tako, Kant nije zbiljski pokušao opovrći nego produbiti skepticizam. Zaista, unatoč tome što Kant nudi opovrgavanje materijalnog skepticizma Descartesa i Berkeleya (B 274, 519n), njegov transcendentalni idealizam nije ništa manje forma skepticizma; on ograničuje našu spoznaju dokazujući da nužno nemamo spoznaju o svim i svakom objektu što ne pripada u domenu mogućeg iskustva³.

2. Transformacija

2.1. Otkriće kategorija

Slijedeći se Kantov korak, onaj koji korespondira s fazom transformacije metode, morao sastojati od analiziranja semantičke činjenice da su neki sintetički *a priori* sudovi dani kao objektivno istiniti. Ovdje je najnaravniji prvi korak razlikovanje između forme i sadržaja sudova. U proučavanju logičkih formi sudova Kant se teško oslanjao na tradicionalnu formalnu logiku:

»Ovdje stoji iza mene rad logičara, te me, premda nije dovršen posve bez nedostataka, stavlja u položaj da sastavim kompletну tablicu čistih funkcija razuma koje su još neodredene s obzirom na bilo koji objekt« (Prol., A 120, istaknuo aukt., usp. B 95).

Toliko koliko ja mogu vidjeti, jedino važno poboljšanje tradicionalne doctrine o formama sudova što ga je Kant predložio bilo je razlikovanje između negativnih i limitativnih sudova općenito smatranih ekvivalentnim kod suvremenih logičara (Meyera, primjerice).

Nakon što je ustanovio kompletну listu logičkih formi sudova, Kant se okreće proučavanju njihova sadržaja. Ovdje je njegov problem bio iznaći koje određenje mora posjedovati sadržaj da bi sudovi takvih i takvih formi mogli biti istine o njima. Tako su *pronađene i izložene* kategorije.

U drugom je izdanju prve *Kritike* Kant dodao neke metodološke bilješke koje se, čini se, tiču sadašnje faze porabe kombiniranih metoda. Jedna od njih uvodi razlikovanje između metafizičkog i transcendentalnog izlaganja jednog *a priori* danog pojma.

Pod izlaganjem pojma općenito Kant razumije »jasnu, iako ne i iscrpnu, predodžbu o onome što pripada pojmu« (B 38). Ili, kako je rekao drugdje, »izlaganje je sukcesivna predodžba obilježja pojma utolikor ukoliko je pronađen analizom« (LJ, *105). Izlaganje nam pojma daje manje nego njegova odredba, budući da je njegova kompletност uvijek problematična (B 756). Kritičar to može primiti jer mu »može vrijediti do određenog stupnja, a da ipak još može sumnjati u iscrpnost« (B 757).

Sada, metafizičko izlaganje »sadržava ono što prikazuje pojам kako je *a priori* dan« (B 38). Može se reći, ono jednostavno izvlači, analizom, obi-

² (*Vermittelst der Tat selbst*), *ibid.*, A 48, istaknuo aukt. O faktima našega uma usp. *Kritika čistog uma* B 788-9 i 795.

³ Usp. Loparić 1987.

lježja *a priori* danih pojmoveva. Takva se jedna analiza naziva metafizičkom zato što kod Kanta metafizika (naslov što ga posvećuje »cjelini čiste filozofije, uključujući kriticizam«) obuhvaća »isto tako istraživanje svega onoga što se igda može *a priori* spoznati, kao i prikaz onoga što sačinjava sustav čistih filozofskih spoznaja ove vrste, ali što je različito od svake empirijske kao i od matematičke upotrebe umu« (B 869).

Transcendentalno se izlaganje, s druge strane, ne ograničuje na pojedinačno uzimanje obilježja jednog *a priori* danog pojma, nego ga objašnjava »kao načelo iz kojeg se može razumjeti mogućnost drugih sintetičkih spoznaja *a priori*« (B 40). Jasnije, transcendentalno izlaganje pomno istražuje pojmove u točnom skladu s općim ciljem transformacije, ciljem, kako smo vidjeli, da se iznadu nužni uvjeti mogućnosti sintetičkih sudova *a priori* prepostavljenih kao danih na početku. Mi moramo stoga transcendentalnom izlaganju pripisati otkriće kategorija kao nužnih uvjeta te semantičke činjenice.

Kako ćemo opisati korake transcendentalna izlaganja kategorija? Bilješka iz djela *Prolegomena* pomaže nam u iznalaženju jednog odgovora:

»Naposljetku, pripisujem ove funkcije suđenja objektima uopće, ili radije uvjetima određenja sudova kao objektivno valjanih, i tako se pojavljuju čisti pojmovi razuma...« (Prol. A 120; istaknuo aukt.).

Ovaj temeljni tekst posve razjašnjuje da je Kantova teorija kategorija dio njegove teorije istine. Kategorije pripadaju, tako reći, metajeziku u kojem Kant proučava uvjete istine danih logičkih formi sudova. Početne su točke njegova proučavanja same te forme. Kategorije su zatim uvedene da bi se izrazila pojmovna (diskurzivna) određenja što ih objekti moraju posjedovati da bi sudovi što imaju *a priori* odredene forme mogli biti istine o njima. Drugim riječima, kategorije su semantički pojmovi rabljeni da bi se na jedan apstraktan način obilježilo uvjete istine sintetičkih sudova *a priori*. To je razlog zašto je broj osnovnih kategorija točno isti kao i broj funkcija sudova.

Budući da je u tom kontekstu istina mišljena kao istina objekata što su nam dani, za kategorije je rečeno da iskazuju određenja stvari uopće »ukoliko se raznolikost njihova zora mora pomicati u jednome sudu ili drugome (A 245).

U drugom odlomku Kant ih objašnjava kao da su »pojmovi o predmetu uopće pomoću kojih se njegov zor u pogledu jedne od logičkih funkcija suđenja smatra kao određen« (B 128). U mnogim se drugim tekstovima kategorije smatraju primjenljivim ne na objekte uopće nespecificirano u pogledu načina njihove danosti nama nego na objekte zrenja uopće« (B 105). On želi ponovo i ponovo naglasiti da pomoću kategorija *jedino* možemo »razumjeti nešto kraj one raznolikosti zrenja tj. ne pomicati neki objekt toga zrenja« (B. 106). Bila bi greška, ipak, zaključiti iz ove bilješke da se kategorije ne mogu odnositi na objekte uopće. Mogu: »Stoga se kategorije utoliko protežu dalje od osjetilnoga zrenja, što one pomicaju objekte uopće, a da ne gledaju još na osobiti način (osjetilnosti) u kojemu mogu biti dani« (B 309).

Kategorije tako imaju »transcendentalno značenje« pomoću kojeg se mogu odnositi ne samo na stvari uopće nego čak i na stvari u njima samima (B 305, 309).

Promotrimo, primjerice, Kantovo shvaćanje metafizičkih sudova, kao »Bog je svemoćan«. Budući da ovaj sud sadrži pojmove što nemaju objektivno značenje, oni sami bez objektivne vrijednosti ili bezvrijednosti i ne mogu se dalje proučavati unutar Kantove intuitivne semantike. Pa ipak, budući da imaju subjekt-objekt formu, mi znamo na jedan unutrašnji *a priori* način što smjeraju reči, naime, da je određena supstancija odredena takvim i takvim akcidensom. To znamo prije znanja mogu li nam dotični supstancija i akcidenst zbiljski biti dani. Isto se odnosi na sudove bilo koje forme. Njihovi se apstraktni uvjeti istine mogu odrediti sredstvima istih kategorija što su rabljene u proučavanju uvjeta istine objektivno valjanih sudova.

Moramo zaključiti, prema tome, da, nadovezujući se na intuicionistički pojam istine, Kant isto tako posjeduje jedan posve apstraktan pojam istine. Potonji se može objasniti na tradicionalni način kao slaganje (*Uebereinstimmung*) između spoznaje i njezina objekta (B 82). Ovo je čisto apstraktno objašnjenje istine po općem uvjerenju uvijek prepostavljeno u Kantovoj intuicionističkoj teoriji istine razvijenoj u transcendentalnoj logici. Postoji kod Kanta jedna apstraktna *a priori* semantika koja stoji kao pratilac njegovoj čisto intuitivnoj *a priori* semantici.

Dosljedno tome, kod Kanta postoje dva različita koncepta kategorija odgovarajuća dvama različitim konceptima istine. Istini kao skladu sudova i objekata uopće odgovaraju apstraktne (tj. neshematisirane) kategorije a istini razumljenoj kao slaganje između sudova i empirijskih objekata odgovaraju transcendentalne (shematisirane) kategorije. Štoviše, budući da je istina u prvom smislu uvijek prepostavljena u transcendentalnim raspravama, apstraktne se kategorije moraju promatrati kao logički iskonski. U tom najiskonskijem smislu kategorije nisu ništa drugo do diskurzivne predodžbe određenja što ih objekti *uopće* moraju posjedovati da bi sudovi što imaju odredene *a priori* dane forme mogli biti istine o njima. Mojoj spoznaji Kant nudi samo jednom takvo »izlaganje« kategorija, u tekstu gdje se razmatraju u skladu s našom interpretacijom, upravo »kao logičke funkcije primijenjene na objekte uopće« (Gebr. A 136).

2.2. Otkriće formi zrenja

Kao što smo vidjeli, istina se sintetičkog suda *a priori* sastoji u njegovom slaganju s jednim objektom koji nam može biti dan. Da bi izgradili jednu *a priori* teoriju uvjeta istine takvih sudova, moramo prema tome naznačiti *a priori* uvjete danosti objekata. Kant je tragao za ovim uvjetima analizirajući danosti onih objekata za koje se sintetički sudovi matematike i čiste fizike prepostavljaju kao istiniti. Postoji mala dvojba, međutim, da je način danosti matematičkih objekata, napose, ponuđen Kantu kao vodeći princip u njegovu otkriću prostora kao nužne *a priori* forme vanjskog zora.

Kant je primijetio da je pretpostavka da je matematički sud istinit ekvivalentna izreci da je to, ili da to može biti, postavljeno matematičkom konstrukcijom. Budući da matematički sudovi nisu empirijski nego nužno istiniti, konstrukcija matematičkih pojmove ne može biti empirijska. To je način na koji je Kant vjerojatno došao do zahtjeva da prostorna shemata baš kao i prostorne konstrukcije što ih ona proizvode budu utemeljene na *a priori* zrenju. Čini se da je ista crta mišljenja vodila Kanta do otkrića

apriornosti pojma prostora kao i svih geometrijskih pojmoveva (usp. P, **7 i 8).

Slična transcendentalna (*a priori* semantička) razmatranja o danosti elemenata sudova racionalne mehanike morale su voditi Kanta do otkrića vremena kao *a priori* forme zrenja i *a priori* shemata za konstrukciju vremena.

Mi bismo trebali uvijek držati na umu da Kantov problem ovdje nije problem dokazivanja nego pronalaženja. Ono što je tražio su racionalni uvjeti koji mogu mogućno proizvesti sudove zahtjevane logičke forme i proizvesti zorne forme koje mogu takve sudove učiniti istinitima i dokazivima. U stvari, temeljni uvjeti što ih Kant naznačuje nisu urodene predodžbe nego urodene operacije sposobne za proizvodnju objektivno mogućih sudova. Mi ne bismo smjeli zaboraviti ni to da nijedna predodžba, čega god bila, nije urođena, da su sve one, čak i čiste predodžbe prostora i vremena i kategorije, stečene. Kant piše:

»Kritika apsolutno ne priznaje božanski usadene (*anerschaffene*) ili urodene (*angeborene*) predodžbe. Ona ih sve razmatra, bilo da pripadaju zrenju ili pojmovima razuma, kao stečene« (Ent. A 68).

Oboje spomenuto – i »forma stvari u prostoru i vremenu« i »sintetičko jedinstvo mnogostrukosti pojmoveva« – izvedeno je *a priori* ljudskim kognitivnim aparatom. Ipak, kaže Kant,

»mora postojati razlog u subjektu koji čini mogućim da te predodžbe nastanu na taj i ni na jedan drugi način, te im omogućuje da budu u odnosu spram objekata što nisu još dani. Taj je razlog barem urođen (ibid.)«.

Tako, primjerice, »formalni zor, što se naziva prostor« nije urođen, nego je urođen samo »njegov formalni razlog, tj. mogućnost predodžbe prostora« (Ent. A 70). To se isto tako odnosi na vrijeme.

Ova kritička doktrina o izvornom stjecanju predodžbi prostora i vremena odzvanja Kantovim pogledima već izrečenim u njegovojoj *inauguralnoj disertaciji*. Ovdje kaže da je svaka od ovih predodžbi bila stečena, dakako, ne apstrakcijom iz osjetilne spoznaje objekata, nego iz čiste djelatnosti uma, te djelatnosti koordiniranja umnog osjetila prema vječnim zakonima. Jer, kako dokazuje, »osjetilne spoznaje pobuduju ovu djelatnost uma ali ne utječu na zrenje«. Niti pak, kako dodaje, »postoji bilo što drugo ovdje s nama rođeno osim zakona uma prma kojemu se on pridružuje svojemu vlastitom osjetilu na stalni način kao posljedak prisutnosti jednog objekta«. Štoviše, taj stalni način pridruživanja osjetila nalik je jednom nepromjenljivom dijagramu« koji se može »spoznati intuitivno« (*Disertation A* 23).

Analogne se bilješke iz kritičkog doba odnose na kategorije:

»One su isto tako stečene a ne urodene, ali njihovo je stjecanje, primjerice prostora, izvorno i ne prepostavlja ništa urođeno osim subjektivnih uvjeta spontanosti mišljenja (u skladu s jedinstvom apercepcije)« (Ent. A 71, usp. B 91-2).

Ova doktrina također ima paralele već u *disertaciji*. Pojmove mogućnosti, opstojnosti, nužnosti, supstancije, uzroka itd., kaže Kant tamo,

»ne treba tražiti u osjetilima, nego u samoj prirodi čistog intelekta, i one nisu kao pojmovi *rođeni s nama*, nego su kao pojmovi apstrahirani iz zakona usadenog u um (praćenjem njegovih djelatnosti na pojavama iskustva)« (*Disertacija*, A 11).

Sažmimo sada glavna otkrića što ih je Kant polučio analizirajući činjenicu da su neki sintetički sudovi *a priori* dani kao istiniti. Svi se mogu svrstati u dvije transcendentalne postavke – *postavku o nužnosti* i *postavku o apriornosti* kategorija, o formi zora i o odgovaranju postupka konstrukcije. Prva postavka kaže da sadržaj (objekata) istinitih sintetičkih sudova *a priori* mora nužno posjedovati određenja iskazana kategorijama te da ona moraju biti dana u prostoru i vremenu i u formama stvorivim *a priori* postupcima konstrukcije. Potonja postavka kaže da kategorije, forme prostora i vremena i odgovarajuće konstrukcije ne mogu izvirati iz iskustva nego moraju biti a priorne. Obje su postavke transcendentalne tj. pripadaju *a priori* semantici budući da su polučene analizom semantičke činjenice da su neki sudovi dani kao istiniti.

3. Rješenje

3.1. Narav zadatka

U skladu s Kantovim pogledom na metodu analize, rješenje u ovom slučaju mora dokazati valjanost svih *a priori* elemenata čistog uma što su pronađeni u transformaciji kao nužni uvjeti sintetičkih sudova *a priori*. Izvršenje ovog zadatka zahtijeva da prethodno bude osigurana čista *danost* ili *opstojnost*. Ova se dva problema jasno prepoznaju u Uvodu prvoj *Kritici*.

Potonji problem traži od nas da dadnemo »potpuni broj svih osnovnih pojmova koji sačinjavaju čistu spoznaju, što je »zadaća koja se prepoznaće kao jedna od temeljnih zadaća *Kritike*« (B 27). Naravno, da bi se ustanovio potpun broj temeljnih pojmova (i, moramo dodati, temeljnih operacija) treba započeti osiguranjem njihove čiste opstojnosti. Oboje se postiže onime što Kant naziva *metafizičko izlaganje i dedukcija*.

Jednom kada već imamo listu svih *a priori* posjedovanja razuma moramo je u slijedećem koraku »prosuditi prema njezinoj vrijednosti ili nevrijednosti i podvrgnuti ispravnoj ocjeni (*ibid.*). U ovom slučaju to znači da moramo dokazati objektivnu valjanost (empirijsku realnost ili odnos) svih *a priori* pojmova. To se postiže *transcendentalnom dedukcijom*.

Primijetimo da se ni jedan pojedinačni problem ne pojavljuje u odnosu s *a priori* nužnim operacijama. Oni su valjni samom činjenicom da su *a priori* dani ili izvedivi. A to je problem metafizike našeg kognitivnog aparat-a.

3.2. Metafizičko izlaganje i dedukcija *a priori* pojmova

Kantova nada da će moći ponuditi kompletno i iscrpno metafizičko izlaganje temeljnih pojmova razuma utemeljena je u slijedećem razmatranju: »Umjesto toga imam posla sa samim umom i njegovim čistim mišljenjem, a njegovo iscrpno poznavanje ne moram tražiti daleko od sebe, jer um nalazim u samom sebi« (A XIV). U istom tonu dodaje da nam *a priori* elementi »ne mogu ostati skriveni, jer ih ne smijemo tražiti izvana a prema svemu nagađanju prilično su maleni da se potpuno obuhvate« (B 27). U tom pogledu formalna logika opet pruža nužnu nit vodilju za oblikovanje filozofiskog istraživanja: »O njemu (umu, op. prev.) mi već obična logika

daje primjer, da se sve njegove osnovne djelatnosti mogu potpuno i sustavno nabrojiti» (A XIV).

Što se tiče pojmove prostora i vremena, metafizičko izlaganje ustanovljuje, između ostaloga, da nisu empirijski nego *a priori* dani (B 38, 46) i da nužno stoje kao temelj pojma vanjskih zorova (B 38, 46). Pojam je vremena isto tako nužni temelj svih unutrašnjih zorova (B 37). Kao što vidimo, sve glavne osobine pojmove prostora i vremena pronađene u transformaciji sada se izlažu *kao a priori dane*.

Izdanje B prve *Kritike* sadrži neka zanimljiva poboljšanja glede metafizičke dedukcije. Primjerice, dokaz da mogućnost apodiktičkih principa što se tiču relacija vremena, uključujući aksiome vremena, utemeljena na *a priori* nužnosti pojma vremena, mora biti smještena ispod naslova transcendentalne a ne metafizičke dedukcije (B 47). Razlog je jasan: metafizička se dedukcija bavi podrijetlom a ne temeljima elemenata spoznaje. U skladu s tom samoispravkom Kant u B izdanju o metafizičkom izlaganju pojma prostora ispušta cijeli odlomak u kojem se prostor označuje *kao temelj za apodiktičku sigurnost geometrijskih sudova*.

Koliko ja znam, Kant nikada ne govori o metafizičkom izlaganju kategorija. Ipak, točnije, to nudi u različitim prilikama tj. uvijek kada ih opisuje kao *a priori* dane pojmove. U njihovu slučaju, Kant je mnogo više zainteresiran za dublje metafizičko istraživanje, naime, za pokazivanje njihova *a priori* podrijetla u našem mentalnom aparatu. Nijedan takav pokušaj nije učinjen u prvoj *Kritici* glede pojmove prostora i vremena. Istraživanje se podrijetla kategorija naziva njihovom *metaforičkom dedukcijom*. Ovaj postupak »secira« rodno mjesto kategorija – to je razum i nastavlja istraživanjem »čistih pojmove do prvih njihovih klica i zametaka u ljudskom razumu, u kojemu leže pripravljeni, dok se najposlije prigodom iskustva ne razviju« (B 90–91). Ovom metodom Kant otkriva *a priori* podrijetlo te tako, *a priori* danost dvanaest osnovnih kategorija odgovarajućih dvanaest osnovnih logičkih funkcija formacije suda, već prepoznaje kao *a priori* danu kod formalnih logičara.

Metafizička se dedukcija ne treba samo razlikovati od transcendentalne koja je bitno semantička, nego također i od čisto psihološke ili subjektivne dedukcije – teorije o našim kognitivnim moćima kao uzrocima dijelova, ili naše *a priori* spoznaje (A XVI, B VIII te pismo J. W. A. Kosmannu, rujna 1789.) Potonje je hipotetičko, na način kako su to sva druga traganja za uzrocima (A XVII), dok je metafizička dedukcija osigurana u smislu da ona razmatra operacije razuma zbiljski dane u unutrašnjem iskustvu. Čini se da Kant nije morao čak ni priznati opstojnost jednog *a priori* principa iz kojega bi se moglo metafizički izvesti kompletну listu temeljnih elemenata naše objektivne spoznaje. On se izrijekom izjašnjuje da se broj kategorija ne može opravdati *a priori* (B 146). Ustanovljenje njihove kompletne liste ostaje prema tome utemeljeno na izravnom unutrašnjem iskustvu i na povijesti načina funkcioniranja našeg kognitivnog aparata (usp. Kruger 1968.).

Katkad se upućuje na to da je Kant mislio da je pokazao da su svi euklidovski geometrijski postulati jednako tako *a priori* dani. Kant je doduše prihvatio kao gotovu činjenicu da su neki postulati, kao prva dva Euklidova postulati, *a priori* dani. No, koliko ja znam, on nije nikada poreknuo mogućnost odbacivanja postulata o paralelama. Postojanje se neeuclidovske

geometrije čini, prema tome, posve uskladivim s Kantovom metafizičkom doktrinom geometrijske spoznaje. Ona je apriorna ali se ne sastoji nužno od samo jednog aksiomatskog sustava.

Isto se tako često vjeruje da je Kant prihvatio samo jedan sustav logičkih operacija, naime, aristotelovsku silogistiku. No, to nije istina. Kant je od-bacio univerzalnu valjanost barem jednog Aristotelovog logičkog principa – principa isključenog srednjeg (usp. Loparić 1990.). Premda nije iskoristio svoja zapažanja o nužnom ograničenju valjanosti ovog principa, postoji, čini se, mala dvojba da je učinio prvi korak u pravcu intuicionističke logike.

Ne mogu sve operacije nužne za osiguranje mogućnosti spoznaje biti prikazane kao dane metafizičkim izlaganjem i dedukcijom. Barem jedna od njih, izvorna apercepcija, pokazana je samo logički nužnom bez da je dalje opisivana ili prikazivana. To ne bi ni moglo biti drukčije jer izvorna apercepcija, skrajnji uvjet danosti bilo kojeg objekta, nije uopće dana. Ona je puka logička tvorevina čistog razuma i time se razlikuje bitno od ostalih operacija koje su, uz dokazivanje da su nužne, dane kao u unutrašnjem iskustvu (kao što je slučaj s logičkim operacijama formacije sudova).

3.3. Transcendentalna dedukcija pojmove prostora i vremena, te kategorija

Kao što sam prije spomenuo, drugi je glavni zadatak rješenja predočenog problema, pružanje *procjene* pojmove što su iznadeni kao nužni *a priori* uvjeti sintetičke *a priori* spoznaje pretpostavljene kao dane. Rješenje je ovog zadatka bjelodano odlučno za uspjeh transcendentalne logike uopće.

U bilješci dodanoj stranici XVI djela *Metafizički temelji prirodne znanosti* (objavljenog 1976., tj. pet godina nakon A izdanja prve *Kritike* i godine dana prije B izdanja), Kant razlikuje tri glavna transcendentalna problema glede kategorija. Prvi od njih zahtijeva od nas da pokažemo da kategorije »nisu sposobne za značenje ili porabu u bilo kojem drugom odnosu do na objekte iskustva« (MAN, A XX). Drugi problem traži od nas da ustavimo da je iskustvo moguće samo pomoći ovih pojmove. Naposljetku, treći problem zahtijeva da objasnimo »kako je moguće iskustvo pomoći tih kategorija« (ibid.).

Lako je pokazati da su prva dva problema riješena u transcendentalnoj dedukciji B izdanja (no u obrnutom poretku). Nazvat ću ova rješenja po-stavkom idealnosti (** 22, 23) i postavkom objektivnosti (** 20, 21). Treći se problem dotiče kasnije u poglavlju o principima razumijevanja (usp. B 167) u kojem se dokazuje da kategorije izražavaju osnovne *a priori konstitutivne oblike* empirijskih objekata. Neke su prijeko potrebne premise dokazivanja ove postavke o *a priori* kategoričkoj konstituciji pojava sadržane u poglavlju o shematzmu.

Postavke objektivnosti i idealnosti pojmove prostora i vremena dokazane su u njihovoj transcendentalnoj dedukciji ponuđenoj ranije u *Kritici*, odmah nakon njihovih metafizičkih i transcendentalnih izlaganja. U tom je slučaju također transcendentalna dedukcija jedna procjena te se prema tome treba smatrati kao pripadna rješenju.

Da bih oslikao Kantov način razmišljanja ovdje, ukratko ću ocrati njegov dokaz za postavku objektivnosti za kategorije. Pretpostavimo da naše osjetilne spoznaje predočavaju određene objekte. Tada bi moralo biti moguće da povežemo ove spoznaje s određujućim pojmovima. Jer, u protivnom slučaju, ove se spoznaje ne bi odnosile (odgovarale) na odredene objekte ili pak ih predočavale (*17), što je suprotno prepostavci.

Nadalje, operacije pomoću kojih pojmovno povezujemo osjetilne spoznaje (te im dajemo odnos spram objekata) jesu sudovi. Prema tome, određeni se objekti stavljuju u odnosu pomoću osjetilnih spoznaja baš kao što one same moraju biti mislive u sudovima (*19). To znači da objekti predočavani osjetilnom spoznajom moraju biti određeni s obzirom na logičku formu sudova. Sada opet, prema postavci nužnosti uspostavljenoj u transformaciji, kategorije su pojmovni izrazi određenja što ih moraju posjedovati objekti zrenja da bi bili mislici u sudovima. Prema tome, ako se osjetilne spoznaje sadržane u danom zrenju odnose na određene objekte, onda je takav objekt nužno predmet kategorija (*20).

Kao što vidimo, postavka je objektivnosti za kategorije postavljena na čisti analitički način, tako da se učinilo izričitim *a priori* uvjete našeg značenjskog govora o određenim objektima što su nam pretpostavljeno dani u empirijskom zrenju. Ta je analitička istina polučena deduktivno iz premise da se osjetilne spoznaje dane u našem zrenju odnose na određene objekte, te iz postavke nužnosti za kategorije.

Sažmimo sada posljetke što ih je Kant polučio u analizi temeljnog problema transcendentalne logike. Pretpostavivši da su prividni sudovi čiste matematike i fizike objektivno istiniti, Kant je pomoću pojmovne analize postavio ovu pretpostavku da se objekti čiji su to istiniti sudovi moraju podvrci nekim *a priori* danim uvjetima danosti i da, usto, oni moraju posjedovati neka *a priori* pojmovna određenja što ih obilježuju kao mogući sadržaj logičkih formi doticnih sudova. Spomenuta su određenja izreciva u pojmovima nazvanim kategorije.

Kant je isto tako postavio da moraju postojati neki *a priori* postupci uspostavljanja za sve temeljne pojmove, tj. postupci konstitucije za ono na što se oni odnose. Kao što smo vidjeli prije, sva Kantova otkrića u transformaciji mogu se sažeti u dvije postavke – onu o nužnosti ili onu o apriornosti svih temeljnih elemenata sintetičke spoznaje. Prva kaže da su neki elementi logički nužni da bi sintetički sudovi *a priori* bili mogući. Druga kaže da takvi elementi moraju biti *a priori*.

U slijedećem dijelu rješenja, Kant je ustanovio listu svih temeljnih elemenata i dokazao postavku idealnosti i objektivne valjanosti za sve temeljne pojmove. Potonja postavka ima kondicionalnu formu i kaže da, ako nam naše osjetilne spoznaje daju (predočuju) odredene objekte, onda ti objekti moraju zadovoljiti kategorije. Prva postavka kaže da temeljni pojmovi nemaju odnosa te tako ni kognitivnog značenja izvan domene empirijskih objekata. Dio je rješenja, prema tome, riješio dva glavna problema, gore narečena, transcendentalnog istraživanja. Što je još ostalo za učiniti jest riješiti treći glavni transcendentalni problem, naime, pokazati kako je iskustvo moguće pomoći pojnova prostora, vremena i kategorija. Kant mora objasniti, drugim riječima, kojom vrstom postupka određeni objekti što su nam dani u našoj osjetilnoj spoznaji dolaze u posjed određenja ili oblika izraženih u temeljnim pojmovima. Nazvat ću to pro-

blemom konstitucije za empirijsku referenciju ili objekte sintetičke spoznaje. On se razmatra u drugoj ili sintetičkoj polovici Kantova rješenja problema mogućnosti sintetičkih *a priori* sudova.

4. Konstrukcije

Gledište da je glavni Kantov problem u sintezi pokazati kako se to događa da su objekti zbiljski obilježeni kategorijama stoji u dobrom skladu s različitim tekstovima. To se izrijekom spominje u poglavlju 22 izdanja B prve *Kritike* gdje Kant povlači razliku između pokazivanja da su »kategorije temelji mogućnosti svega iskustva uopće« i pokazivanja »kako one čine mogućim iskustvo« (B 167). Opća je forma problema implicirana Kantovom odredbom transcendentalnog izlaganja. Ovaj *a priori* semantički pristup jednom *a priori* pojmu pokušava, kao što smo gore rekli, otkriti u njemu princip iz kojeg se može razumjeti druga *a priori* sintetička spoznaja. To je način na koji su kod Kanta pronađene i »deducirane« kategorije. No, u svrhe transcendentalnog izlaganja pojma, nije dovoljno pokazati da one čine mogućim drugu *a priori* spoznaju, nego isto tako da takva spoznaja *zbiljski izvire* iz njega (B 40). To je problem sinteze u njegovoj najopćijoj formi, tj. glede svih temeljnih *a priori* pojmove.

Problem je konstitucije riješen »konstrukcijom i dokazom«, što će reći, u točnom skladu s općom shemom sintetičke metode. Kant ne ostavlja svakako dvojbe glede činjenice da su njegovi transcendentalni dokazi zamisljeni kao analogni matematičkim dokazima, i da mogućnost tvorbe iskustava objekata određenih prostornim, vremenskim i kategorijalnim oblicima igra u prvim dokazima ulogu što je u potonjim igraju konstrukcije. Prema njemu, bitna je uloga za sve dokaze ona koja kaže da moramo prvo ustanoviti »objektivnu vrijednost pojmove i mogućnost njihove sinteze *a priori*« (B 810). Moramo imati sredstva ili da konstituiramo objekte za njih ili da nađemo empirijske primjere za njih. Kant dodaje:

»U matematici je to zor *a priori* koji upravlja mojom sintezom, a tu se svi zaključci mogu izvesti iz čistoga zora. U transcendentalnoj spoznaji, dok ona ima posla s pojmovima razuma, moguće iskustvo je ta smjernica. Dokaz naime ne pokazuje da dani pojam (npr. o onome što se događa) vodi izravno na jedan drugi pojam (na pojam uzroka). Takav prijelaz bio bi naime skok za koji se ne bi dao položiti račun. Naprotiv taj dokaz pokazuje da bi bez takve veze bilo nemoguće samo iskustvo, dakle objekt iskustva. Tako je dokaz ujedno morao pokazati mogućnost, da se sintetički i *a priori* dove do odredene spoznaje o stvarima koja u pojmu o njima nije bila sadržana (B 810-11, istaknuo aukt.).

Iz ovog bi odlomka trebalo biti jasno da transcendentalni dokazi nisu puko diskurzivni već nužno isto tako »konstrukcionalni«, kao što su to matematički dokazi. Konstrukcije što ih Kant ima na umu jesu one koje mogu biti izvršene u skladu sa shematskim postupcima. Pomoću tih su konstrukcija objekti o kojima smo govorili u principima razuma pruženi *prije* no što je izведен sam dokaz. Drugim riječima, dokazivanje tih principa Kant započinje konstrukcijom i dokazuje na isti način kao i geometri, a ne jednostavnom pojmovnom analizom. Štoviše, ne postoji drugi način dokazivanja tih principa. Ako se ograničimo na pojmovnu analizu, ne možemo postići željene dokaze. Ako pak, s druge strane, prepostavimo konstrukcije, možemo izvesti dobre dokaze, pa su oni, baš kao i potvrđeni principi, apodiktički sigurni (B 765). Ono što ih čini sigurnim u tome

smislu jesu, prema tome, »zorne činjenice, tj. moguće iskustvo« (B 223), konstruirano ili konstituirano *a priori* postupcima.

Primijetimo da Kantov problem konstitucije nije opći, u smislu da se on nije morao zabrinjavati objektivnom referencijom svakog pojedinog pojma. On je samo morao naznačiti postupke konstrukcije ili konstitucije za pojmove prostora i vremena i za kategorije, jer su to jedini pojmovi *a priori* nužni za opstojnost objektivne spoznaje. On stoga može posve zanemarivati problem konstrukcije matematičkih i fizikalnih pojmoveva. Kantov je shematzam jedna *a priori* teorija referencija samo temeljnih filozofskih pojmoveva a ne bilo kojih drugih čistih pojmoveva. Empirijski su pojmovi također ostavljeni postrance budući da njihova teorija referencije zahtijeva da, uz *a priori* shemata, budu isto tako uzete u obzir i *empirijska shemata*.

Postupci *a priori* konstitucije za pojам prostora su konstrukcije koje uvode prostorne odnose između čisto ili empirijski zornih podataka. Oni mogu biti nazvani Kantovim *prostornim shemata*. Postupci *a priori* konstitucije za vrijeme su Kantova *vremenska shemata*. Jer ona nisu »ništa do *a priori* određenja vremena u skladu s pravilima« (B 184), tj. one su *a priori* pravila za izvođenje primjera vremenskih odnosa. Isto tako *a priori* zor vremena može biti uvijek izraziv pomoću prostornih analogija (B 50). U B izdanju prve *Kritike* Kant čak ide tako daleko da potvrđuje prioritet čisto prostornih konstrukcija nad onima vremenskim. Ne možemo stvoriti pred-odžbu vremena, kaže na mjestu B 156, osim pomoću slike crte što je povlačimo (usp. usto B 154 i 292). Isti su shematski postupci rabljeni u uspostavljanju kategorija nad čisto zorne kao i empirijske činjenice.

5. Dokazi

Dokazi da pojmovi prostora i vremena izražavaju *a priori* konstitutivne oblike empirijskih objekata utemeljeni su na shemata provjerjenim operacijama sinteze empirijske mnogostrukosti što je stvaraju prostorni i vremenski odnosi između elemenata što ih sadržavaju. Svojstveni se, zaključkom izvedeni, dio sinteze u ovom slučaju sastoji naprsto u zapažanju da su, s obzirom na postupke shematske konstitucije, pojave nužno organizirane čistim formama prostora i vremena te da su entiteti organizirani na taj način odgovarajući primjeri naših pojmoveva prostora i vremena. Jedan je od tekstova što sadrže dokaz takve vrste sljedeći:

»Mi smo gore kod pojmoveva prostora i vremena lako mogli učiniti shvatljivim *kako* se oni kao spoznaje *a priori* ipak nužno moraju odnositi na predmete i *kako* nezavisno od svakoga iskustva čine mogućim njihovo sintetično jedinstvo. Budući da predmet samo pomoću takvih čistih oblika osjetilnosti može za nas biti pojava, tj. objekt empirijskog zrenja, prostor su i vrijeme čisti zorovi, koji *a priori* sadrže uvjet mogućnosti predmeta kao pojava, a sinteza u njima ima objektivnu vrijednost« (B 121-2, istaknuo aukt.).

Ovaj navod, koji se odnosi unatrag na odlomak transcendentalne estetike gdje Kant postavlja objektivnu valjanost pojmoveva prostora i vremena (B 44, 51-2), ne razlikuje izrijekom probleme rješenja i probleme što opravdano pripadaju navlastitoj sintezi. Jedna je od odlika našeg sadašnjeg pristupa u tome što nas osposobljuje da razlikujemo između aspekata Kantove doktrine što pripadaju dijelovima metodoloških distinkcija i da ih poređamo u jednu obuhvatnu shemu.

Kantovi su razlozi za priklanjanje postavci da kategorije izražavaju *a priori* konstitutivne oblike empirijskih objekata isto tako samo implicitni u prvoj izdanju. Oni se u biti sastoje u čitanju principa razuma iz shematskih konstrukcija. Promotrimo, primjerice, dokaz da su svi zorovi ekstenzivne veličine. On se završuje tvrdnjom:

»Tako je i samo opažanje nekoga objekta kao pojave moguće samo pomoću istoga sintetičnog jedinstva raznolikoga u danome osjetilnom zrenju, čime se jedinstvo složenosti raznolike istovrsnosti pomišlja u pojmu *veličine*, tj. pojave su sve zajedno *veličine*, i to *ekstenzivne veličine*, jer se kao zorovi u prostoru i vremenu moraju predočivati pomoću one iste sinteze, kojom se uopće određuju prostor i vrijeme« (B 203).

Prije no što uđemo u neke detalje Kantovih transcendentalnih dokaza, zapitajmo se nude li principi razuma, kao što se očekivalo, rješenje temeljnog problema transcendentalne logike u njezinoj općoj formi, tj. određuju li oni objekte iskustva na takav način da sintetički sudovi o njima mogu biti istiniti? Odgovor je da to čine. Principi su razuma, objašnjava Kant, »ne samo istiniti *a priori* nego čak *izvor svake istine* (tj. podudaranja naše spoznaje s objektima) i to uslijed toga što sadržavaju osnovu mogućnosti iskustva kao skupa svih spoznaja u kojemu nam mogu biti dani objekti« (B 296, istaknuo aukt.).

Ono što je Kant imao na umu jest slijedeće: principi razuma govore da su objekti iskustva određeni kategorijama. Budući da pak one izražavaju određenja što kvalificiraju objekte kao predočljive (mislive) pomoću objektivno valjanih sudova, takvi su sudovi sada potvrđeni kao mogući glede objekata iskustva. U tome smislu, principi su razuma izvor istine svih drugih sintetičkih sudova *a priori* baš kao i *a posteriori*. Primjerice, princip uzročnosti izražava transcendentalni ili *a priori* semantički uvjet istine svih empirijskih sudova o uzročnim nizovima (B 247).

Suočeni smo ovdje s jednim od najodlučnijih obrata u povijesti filozofije. Temeljni principi filozofije od sada nisu više oni ontološki, nego kako kaže Kant, oni što spadaju u izlaganje pojava (B 303).

Ponosno je ime ontologije ustupilo mjesto skromnoj teoriji intuitivnih referencija i istine, tj. intuitivnoj (konstruktivnoj) *a priori* semantici. Razumijevanje ne proizvodi više *a priori* spoznaju objekata općenito, nego samo jamči uvjete kognitivnog značenjskog govora o objektima što su nam pristupačni. Započelo je doba moderne analitičke filozofije.

6. Neka ograničenja transcendentalne metode

6.1. Nedovršenost analize

Čini mi se da prijašnja rasprava pruža dobru približnu sliku Kantove zbiljske strategije u rješavanju temeljnog problema transcendentalne logike. Gore predočeni dokazi, daju joj, nadam se, uvjerljivosti plauzibilne radne hipoteze za izricanje detalja prve *Kritike*. Da bih ju malo pojačao, dat će neke dodatne bilješke o snazi Kantove metode analize kako se primjenjuje na sadašnji transcendentalni problem. U skladu s Kantovom terminologijom, nazivat ću kombiniranu metodu tako primijenjenom transcendentalnom metodom.

Transformacija se, ili, navlastito analiza, razmatra kod Kanta kao posve neproblematična (*unbedenklich*, B 28). Tome je očiti razlog to što se transformacija oslanja isključivo na logičku analizu inicijalne semantičke pretpostavke da su neki sintetički sudovi *a priori* istiniti. Nužnost i apriornost temeljnih elemenata sintetičke spoznaje stoji, prema tome, izvan svake dvojbe.

Isto se ne može reći o dovršenosti rješenja. Premda metafizičko izlaganje što je rabljeno u njemu započinje logičkom analizom *a priori* danih pojmovima te je utoliko posve pouzданo, čista se danost *a priori* pojmovima što se trebaju izložiti ne može ustanoviti analitički. Na taj se način ne može ustanoviti niti njihova kompletna lista. U tom pogledu metafizičko se izlaganje mora zasnovati na podacima otkrivenim unutrašnjim iskustvom kao i povijesnim razvojima logike i matematike. No, unutrašnje iskustvo, naravno, ne »može se smatrati empirijskom spoznajom nego se mora smatrati spoznajom empirijskog uopće« (A 343; usp. B 153). Ipak, ne možemo se tako pouzdati u nju kako se pouzdajemo u vanjsko ili objektivno iskustvo. Ono što je zorno u unutarnjem iskustvu nije objekt podvrgnut prostornim odnosima, što su za nas najlakše shvatljive objektivne osobine, nego radnja našeg kognitivnog sustava. Napose je neugodna poteškoća glede sposobnosti našeg unutrašnjeg iskustva činjenica da smo dužni prepoznati opstojnost nesvesnih operacija i predodžaba. To znači da unutrašnje iskustvo nije dostatno za popisivanje svih moći ljudskog uma, te tako moramo, da bismo to učinili, rabiti hipoteze pa čak i čiste ideje njih samih.

Glede podataka dobivenih proučavanjem opće logike i matematike, one su veoma korisne u ustanavljanju kompletnih lista osnovnih operacija (A XIV), pravila (B IX; Prol., *23), pojmove (B 105–6, itd.). Doduše, Kantova se opća ontologija sastoji od jednog *a priori* logičkog sustava pravila i pojmove interpretiranih preko vremenskih određenja (Prol. *23). No, ni ovdje se opet ne mogu odbaciti dvojbe o dovršenosti sustava apodiktičkim dokazom.

Iz istih razloga, uvijek riskiramo tvrdnjom da je naše transcendentalno izlaganje dovršeno. Postoji Kantova tvrdnja u svrhu da transcendentalna naštojanja općenito traže neprekidnu reviziju i da bi novi zaključci mogli biti nužni za iscrpljive određivanje ili pak potpunu njihovu promjenu:

»U svojim transcendentalnim pokušajima um dakle neće moći s takvim pouzdanjem gledati pred sebe, kao da put što ga je prevadio posve ravno vodi do cilja. Prema tome on na svoje premise, koje je napravio osnovom, neće moći računati tako smiono, a da ne bi bilo potrebno da ćešće baci pogled natrag i pripazi ne *otkrivaju li se možda u toku zaključaka greške koje su nam u načelima izmakle* i koje čine potrebnim da se ta načela točnije odrede ili sasvim izmjene« (B 763–4, istaknuo aukt.).

S druge strane, transcendentalna dedukcija, koja je, prema našem tumačenju, dio Kantova rješenja, čini se posve pouzdanom. To ni ne može biti drugičije jer se taj postupak posve zasniva na *a priori* semantičkim razmatranjima uvjetu istine sintetičkih sudova s obzirom na empirijski dane objekte.

6.2. Kant o sigurnosti principa razuma

Što je s jačinom sinteze? Kant sam sebi priznaje »da nailazimo kod sinteze zbog koje zapravo postoji cijela kritika« odredene problematične aspekte

(*Bedenklichkeit*) koji se ne pojavljuju s obzirom na analizu navlastito (B 28).

U bilješci uz stranicu XVI *Metafizičkih načela prirodne znanosti*, što smo je već prije protumačili, Kant govori više o slabosti sintetičke metode. Rješenja triju glavnih transcendentalnih problema glede kategorija ponuđena u A izdanju prve *Kritike*, razlikuju se u sigurnosti baš kao i važnosti za transcendentalnu filozofiju.

Postavke idealnosti i objektivnosti što rješavaju prva dva problema (jesu li kategorije primjenjive izvan domene mogućeg iskustva i je li iskustvo moguće bez primjene kategorija) postavljene su s apodiktičkom sigurnošću i pripadaju analizi. Isto se ne odnosi na postavku *a priori* konstitucije što rješava treći glavni problem (kako se kategorije primjenjuju na osjetlinu mnogostrukost da bi proizvele iskustvo) i pripada sintezi. U negativnu svrhu kritike, dakako, potonja postavka ne treba biti neprijeporno sigurna. To je svrha postavljanja temelja za određenje granica čistog uma i već je korištena kod rješavanja prvih dvaju problema. Bez rješenja trećeg problema sustav kritičke filozofije filozofije ostaje posve »siguran«, kaže Kant, premda ne i dovršen. Na tom stupnju izlaganja on nalikuje Newtonovom sustavu univerzalne gravitacije, koji je »dobro postavljen čak i unatoč tome što sa sobom nosi poteškoću da se *ne može objasniti kako* je moguće privlačenje na udaljenosti« (MAN, A XVII). No poteškoće nisu dvojbe, primjećuje Kant, pa oba sustava ostaju dobro utemeljena čak i bez dovršena tumačenja njihovih temeljnih pojmoveva.

Ipak, premda je rješenje trećeg problema »samo meritorno« u odnosu na negativan zadatak ustanovljavanja granica naše objektivne spoznaje ono je sigurno *obvezno* za pozitivne svrhe dokazivanja da kategorije izražavaju konstitutivne osobine empirijskih objekata. Relativna je slabost rješenja problema konstitucije, prema tome, slabost kritičke filozofije same.

Druga je očeviđnost da postoje ograničenja u transcendentalnim dokazima stvorena određenom napetošću između nekih Kantovih tekstova o sigurnosti principa razuma. U odlomku iz »Transcendentalne doktrine o metodama« Kant zapaža da ovi principi nisu proizašli »direktno iz pojmoveva, nego uvijek samo indirektno pomoću odnosa tih pojmoveva prema nečemu posve slučajnome (*etwas ganz Zufälliges*), naime prema *mogućemu iskustvu*« (B 765).

Ovo neizravno obilježje transcendentalnih dokaza ne umanjuje, dakako, snagu očeviđnosti: »Ako se prepostavi iskustvo (nešto kao predmet mogućih iskustava) svakako mogu biti apodiktički sigurna, ali se sama o sebi (direktno) ne mogu spoznati *a priori*« (ibid.). Postoji poteškoća s ovim tekstrom veća nego što je ona terminološka. Čini se doista čudnim da je Kant voljan principa razuma nazvati apodiktičkim. Prema ostalim tekstovima, sudovi su apodiktički samo ako su zorno očeviđni (B 762; LJ *35), tj. dokazivi na temeljima toga što su njihovi objekti dani u čistom zrenju. Pokazalo bi se da takvi sudovi mogu postojati samo u čistoj matematici. Ista nas crta mišljenja vodi do očekivanja da samo ta znanost može ponuditi apodiktičke dokaze. Jer jedino matematika »svoju spoznaju ne izvodi iz pojmoveva, nego iz njihove konstrukcije, tj. iz zora koji se može dati *a priori*, a odgovara pojmovima« (B 764). Budući da se principi razuma ne mogu pronaći »direktno pomoću konstrukcije pojmoveva« (B 764) ni oni ni

njihovi dokazi ne mogu se nazvati apodiktičkima. Čini se da je Kant tako uhvaćen u protusloviju.

Daljnje usložnjavanje stvara činjenica da se ne smatraju svi principi razuma apodiktičkim bez daljnje kvalifikacije. U B 199–200 kaže se da su samo matematički principi razuma »bezuvjetno nužni, tj. apodiktički«. Dinamički su principi opisani redom kao apodiktički »samo pod uvjetima empirijskog mišljenja u iskustvu, prema tome samo posredno i indirektno«. Koje je onda Kantovo gledište na sigurnost principa razuma i, naravno, samih njihovih transcendentalnih dokaza?

6.3. Nesigurnost Kantovih postupaka konstitucije (shemata)

Da bismo izmirili Kantove bjelodano konfliktne poglede na sigurnost različitih vrsta različitih vrsta *a priori* principa, moramo usredotočiti svoju pozornost na njihove temelje ili ih pak dokazati, kao što Kant također kaže, na razlikama »prema načinu evidencije, tj. prema onome intuitivnome u njima (dakle i po demonstraciji)« (B 223). Razlika u »intuitivnim« tj. *konstitutivnim* čimbenicima odražava se na »demonstrativne« čimbenike, tj. na narav dokaza tih principa.

U čemu je razlika u naravi očevladnosti između principa matematike i onih razuma? Odgovor je da oni leže u nekim aspektima zornih činjenica (konstrukcija) uzetih u obzir u njihovim posebnim dokazima. Principi su matematike dobiveni *upravo* iz konstrukcija u čistom zoru, bez pretpostavljanja neke dodatne premise. Oni stoje kao intuitivno očevladni jer objekti dani u našem čistom zrenju ne mogu zadovoljiti osobine forme prostora. Matematički principi razuma, s druge strane, pretpostavljaju dvije dodatne premise: prvo, da su čiste forme prostora i vremena nužni uvjeti naših zrenja i, drugo, da naše osjetline spoznaje zbiljskog u zamjećivanju nužno imaju stupnjeve. Ove dvije premise nisu nužno ni intuitivne ni logičke, nego izražavaju samo jedno dodatno obilježje naše osjetilnosti, naime, da je osjetila mnogostrukost organizirana u dvije *a priori* forme prostora i vremena. Prema tome, matematički su principi razuma osnovani na nečemu *posve slučajnom* te su time manje izravno ili bezuvjetno očevljeni od principa matematike.

Ista bi se misao mogla izraziti na slijedeći način. Budući da su principi matematike istine *objekata* čistog zrenja, matematički su principi razuma istine nečega drugoga, naime, *uvjeta danosti* tih istih objekata. Oblici su matematičkih objekata tako neprijeporno očevladni kao i bilo što drugo što *ne može biti drukčije* na temelju načina na koji imamo zrenja. Uvjeti su njihove danosti nedvojbeno dani *zajedno* s matematičkim objektima no *kao takvi* nisu zbiljski objekti nekog zrenja. Oni nisu ništa više do subjektivno neizbjegljiva činjenica. Problemi što se tiču samih objekata razlikuju se naravljaju od problema uvjeta njihove danosti i, nedvojbeno, isto tako uvjeta kognitivnog značenjskog govora o njima. Drugim riječima, problemi transcendentalne logike stoje na hijerarhijski višoj razini nego jednostavni objekt-problemi (usp. Loparić 1987.).

Vratimo li se našoj glavnoj svrsi ovdje, možemo reći: budući da su u njima samima uvijek već nužno subjektivno također dane slučajne forme zornih činjenica, oni se mogu iskoristiti kao temelji u dokazivanju matematičkih

principa razuma. U tom smislu, ti se principi mogu nazvati intuitivno očeviđnim i, dosljedno tome, mogu se nazvati apodiktičkim.

Dinamički su principi razuma zasnovani na daljnijim slučajnim činjenicama o našem načinu stvaranja zorova. Budući da se oni tiču *opstojnosti* objekata u mogućem empirijskom zrenju, pokušamo li ih dokazati metodom sinteze, moramo pretpostaviti da su njihovi uvjeti opstojnosti dani u iskustvu. Ta pretpostavka nije *subjektivno nužni* oblik naše osjetilnosti (B 199). To će reći da ne možemo konstituirati uvjete opstojnosti empirijskih objekata posve *a priori* kao što možemo konstituirati uvjete njihova zrenja i zamjećivanja. Umjesto toga, moramo se oslanjati na empirijske analogije da bismo ih pronašli u iskustvu. Dinamički su principi prema tome manje izravno očeviđni no oni matematički. Ipak, budući da je njihov razlog očeviđnosti još moguće iskustvo, oni unatoč tome mogu biti promatrani kao intuitivno očeviđni i nazivani apodiktičkim, premda u mnogo manjem smislu (B 765).

Dopustite da objasnim detaljnije razliku između postupaka konstitucije pretpostavljenih u oba ova slučaja. Shemata za matematičke kategorije dostatna su, prema Kantu, da proizvedu pojave »što se tiče njihova zrenja i zbiljnosti u njihovom zamjećivanju« (B 221). To će reći da možemo konstituirati na čisti *a priori* način i po volji prostorna i vremenska quanta baš kao i stupnjeve osjetilnih spoznaja (intenzivna quanta), što oprimjeruju matematičke kategorije. Prijašnja su quanta proizvedena sukcesivnim dodavanjem homogenih jednoča (B 182), dok su druga dana neprekidnom i jednoobličnom sintezom u vremenu »jer se od osjeta, koji ima određeni stupanj u vremenu silazi do iščeznuća, ili se od negacije postepeno ide gore do neke veličine« (B 183).

Primjerice, konstruiramo stupanj osjetilnih spoznaja sunčeve svjetlosti kombinirajući broj »svjetlosti mjeseca« (B 221). Pravila za shemata matematičkih kategorija jesu, prema tome, pravila za *djelotvornu* konstrukciju pojava kao ekstenzivnih i intenzivnih kolikoča. S druge pak strane, operacije za uspostavljanje dinamičkih kategorija nisu djelotvorne konstrukcije. Jer ove kategorije moraju biti u odnosu s opstojnošću pojava a »opstojnost se ne može konstruirati« (B 221–2). Ove se kategorije prema tome ne oprimjeruju konstrukcijom *a priori* objekata ili slijeda objekata za koje se primjenjuju. Nesumnjivo, pravila su za konstrukciju dinamičkih kategorija jednak tako *a priori*, no ona nisu djelotvorna. Primjerice, pravilno povezivanje odnosa uzroka s njegovim učincima traži od nas da tragamo za nizovima u osjetilnoj mnogostrukosti, ukoliko su oni predmet pravila (B 183). To naravno nije djelotvorno pravilo za zbiljsku uzročnu konstrukciju. Isto se odnosi na shemata svih drugih dinamičkih kategorija. Ona nisu *konstitutivna* za objekte što oprimjeruju te kategorije nego samo *regulativna* za empirijsku potragu za takvim objektima. Štoviše, ona se ne određuju na jedan posve *a priori* način nego nužno također u terminima empirijski danih odnosa. Formula *a priori* za oprimjerivanje odnosa uzročnosti, primjerice, govori nam kako započeti da bismo pronašli empirijski događaj (d) što je u odnosu s drugim već danim empirijskim događajem (c) na sličan način kao i dva druga empirijska događaja ($d/c = b/a$). Premda je njihova forma *a priori*, ovaj je shematski postupak zasnovan na jedan očit način u našoj spoznaji empirijskih vremenskih odnosa između događaja. Drugim riječima, on se ne određuje posve terminima *a priori* postupaka i pojmove.

Sažeto rečeno, postupci su konstitucije za dinamičke kategorije u nekim aspektima slabiji od postupaka odgovarajućih matematičkim kategorijama. Ta se činjenica odražava na očevitost na koju se možemo osloniti u dokazivanju dinamičkih principa. Premda su svi oni polučeni pretpostavkom da je dan dio mogućeg iskustva te se tako mogu nazvati apodiktičkima, intuitivni su čimbenici važni za njih ili samo subjektivno nužni ili čak pozitivno akcidentalni. To je razlog zbog kojeg je rečeno da su dinamički principi razuma nužni u manjem smislu nego matematički principi.

6.4. Cirkularnost transcendentalnih dokaza

Moramo se napisljeku okrenuti drugoj poteškoći s transcendentalnim dokazima koja mi se čini čak ozbiljnija. Da bi uopće bilo određivo, moguće se iskustvo, pretpostavljeno u transcendentalnim dokazima, mora obilježiti, kao što nam se činilo, kategorijama. No to znači da ih moramo misliti kao zadovoljenje samih principa što nam pomažu kod dokazivanja. Svaki princip razuma ima tako »osobito svojstvo da tek čini mogućim svoje dokazno načelo, naime iskustvo, pa se kod iskustva uvijek mora pretpostaviti« (B 765). Postoji prema tome krug u transcendentalnim dokazima. Postavlja se pitanje radi li se o začaranom krugu?

Odgovor je da se ne radi o njemu. To se može pokazati razmatranjem, još jednom, egzaktne naravi problemske situacije s kojom se Kant suočava. Kada započinje dokazivati, primjerice, princip uzročnosti, on već zna mnogo toga o uzročnosti. On zna da je pojam uzročnosti nužni *a priori* uvjet mogućnosti sintetičke spoznaje uopće. On je isto tako već otkrio njegovo *a priori* podrijetlo te dokazao njegovu objektivnu valjanost i idealnost. On također zna koja je *a priori* shema za nalaženje slučajeva uzročnih odnosa u iskustvu. Svi su ovi aspekti kategorija uzročnosti postavljeni analizom i osigurani. Jedini je dodatni slučajni element u dokazu pretpostavka da smo zbiljski sposobni za organizaciju osjetilne mnogostruktosti shemom uzročnosti, drugim riječima, da smo sposobni pronaći *in concreto* uzročne odnose u prirodi. To pretpostavlja, da se princip uzročnosti može iščitati iz osjetilnog iskustva kao izražavanja uvjeta pod kojima se može izvršiti naša aktualna empirijska potraga za uzročnim odnosima. Isto se odnosi na Kantove dokaze za sve druge principe. Svi oni pretpostavljaju da znamo *kako primijeniti* kategorije pomoću transcendentalnih shemata u tvorbi iskustva određenih vrsta, a ne samo da mi *razumijemo* njihovo apstraktno značenje. To je strategija što izravno rezultira iz kombinirane metode analize i sinteze primijenjene na predloženi problem.

Sada možemo vidjeti zašto ova pretpostavka nije začaran krug. Kategorije pretpostavljene u mogućem iskustvu koje je temelj dokaza za principe razuma nisu apstraktni pojmovi kako su rabljeni u samim tim principima nego su univerzalni uvjeti shematskih pravila koje znamo kako primijeniti. Drugim riječima, kategorije pretpostavljene zajedno s mogućim iskustvom shematizirane su a ne apstraktne kategorije. Ono što se tako prihvata kao činjenica nisu premise nego *principi za proizvođenje* objekata što posjeduju kategoriskske osobitosti. Principi razuma ne čine ništa više od opisivanja konstitucije objekata proizvedenih na taj način. Postoji, doduše, krug u transcendentalnim dokazima, ali on nije začaran.

Bibliografija:

- Kant, I., *Kritik der reinen Vernunft*, 1. izd. (krat. A.); ibid. 2. izd. (krat. B);
– *Ueber eine Entdeckung nach der alle neue Kritik der reinen Vernunft durch eine altere entbehrlich gemacht werden soll* (krat. »Ent«);
– *Ueber den Gebrauch teleologischer Prinzipien in der Philosophie* (krat. »Gebr«);
– *Logik*, izd. Jaesche (krat. LJ); *Nachricht von der Einrichtung seiner Vorlesungen in dem Winterhalbjahre von 1765-1766* (krat. »Nach«);
– *Prolegomena* (krat. »Prol«).

Kruger, L. (1968), »Wollte Kant die Vollständigkeit seiner Urteilstafel beweisen?», *Kant-Studien* 59, str. 333.

Loparić, Ž. (1987), »System-Problems in Kant«, *Synthese* 74/1, 1988.

Loparić, Ž. (1988), »Kant e o Ceticismo«, u *Manuscrito* 11/2, 1988.

Loparić, Ž. (1990), »The Logical Structure of Kant's First Antinomy«, *Kant-Studien* 81/3.

Željko Loparić

Kant's Philosophical Method (II)

The author in this text offers a series of hypotheses regarding the manner in which Kant solved the fundamental problem of transcendental philosophy, namely, the problem of the possibility of synthetic judgements a priori. The task at hand is to determine the a priori conditions required for synthetic judgements to be presumed as either given or true. This, as the author himself indicates, entails an analysis of some of the major steps of Kant's philosophical method: the theory of categories, the metaphysical and transcendental exposition of judgements, the status of concepts (eg. space and time), and the operations of pure reason. The author also offers an analysis of the theses of objectivity and ideality, as well as Kant's transcendental deduction. In the end, the author demonstrates that there is a circle in Kant's transcendental proofs, although not a vicious one.